
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.4>

Ю. А. Краснова

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Є. О. Щиглов

аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ОБЛІКУ ОБ'ЄКТІВ І РЕЧОВИН, ЩО ШКІДЛИВО ВПЛИВАЮТЬ НА ДОВКІЛЛЯ

У статті проводиться дослідження особливостей правовідносин обліку об'єктів і речовин, які шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, розкривається специфіка об'єктів таких правовідносин.

З'ясовано, що правовідносини у сфері обліку об'єктів і речовин, які шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, – це сукупність врегульованих нормами права відносин, що виникають між суб'єктами господарювання та спеціально уповноваженими на те центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, в межах яких з метою підтвердження спеціальної правосуб'єктності на можливість поводження з небезпечними речовинами та об'єктами, що шкідливо впливають на навколишнє природне середовище, збирається, обробляється і подається зведена статистична звітність про обсяги викидів та скидів забруднюючих речовин, а також розробляються, розглядаються, аналізуються та оцінюються техніко-нормативні документи – екологічний паспорт підприємства, декларація безпеки, паспорт відходів тощо, що дозволяє встановити рівень екологічного ризику різних видів речовин і об'єктів вимогам екологічної безпеки.

Таким правовідносинам притаманний як регулятивний, так і охоронний екологічний характер. Вони є видом процесуальних, динамічних, реальних правовідносин, обтяжених екологічним ризиком, які покликані попереджати настання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Основними об'єктами правовідносин з такого обліку визначено: 1) шкідливі речовини та фактори впливу: а) шкідливі хімічні речовини (хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини, які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним і культурним цінностям); б) шкідливі біологічні речовини та мікроорганізми (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин

мікроорганізми тощо); в) фізичні фактори впливу (шум, акустика, електромагнітні поля, радіаційне та іонізуюче випромінювання); 2) шкідливі об'єкти: а) потенційно небезпечні об'єкти; б) об'єкти підвищеної небезпеки.

Ключові слова: облік, шкідливі хімічні речовини, шкідливі біологічні фактори, шкідливі фізичні фактори, потенційно небезпечні об'єкти, об'єкти підвищеної небезпеки, вплив на довкілля, правове регулювання, правовідносини.

Постановка проблеми. Зростаючий рівень забруднення навколишнього природного середовища, ріст стихійних і техногенних катастроф, виснаження природних ресурсів зумовлюють важливість вирішення проблем захисту й охорони довкілля, збереження та раціональне використання природних багатств. Саме тому стан та охорона довкілля стають дедалі актуальнішими для людського розвитку. На перший план все активніше виступають не стільки традиційні політичні й соціально-економічні проблеми, скільки злободенні екологічні проблеми. Вони спричиняються як самою природою, так і діяльністю людей, причому останній чинник проявляється відчутніше.

За таких умов стає очевидною життєва необхідність вирішення завдань оптимізації природокористування, оздоровлення і збереження довкілля. Потрібна розробка дієвої державної політики у сфері використання природних ресурсів, екологічної безпеки та охорони навколишнього середовища. У зв'язку з цим зростає потреба істотної перебудови екологічного обліку, який формує, аналізує та оприлюднює інформацію з цих важливих питань, слугує інформаційною базою для підготовки і прийняття науково обґрунтованих екологічних рішень. Водночас він є важливою та ефективною ланкою сучасних методів управління в умовах переходу до сталого соціально-економічного розвитку, продекларованого на Конференції ООН з питань навколишнього природного середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) та підтвердженого на Всесвітньому саміті в Йоганнесбурзі (2002 р.), п'ятій Всеєвропейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (Київ, 2003 р.), Всесвітньому саміті ООН з питань сталого розвитку (2015 р.), статті 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законі України «Про Основні засади (стратегію)

державної екологічної політики України на період до 2020 року», Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року, а також в постанові Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 року № 222 «Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поряд з тим особливістю цього дослідження є цілковита відсутність у вітчизняній юридичній науці комплексних досліджень питань виникнення, розвитку та функціонування правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища. На цей час їх окремі правові аспекти досліджуються лише в рамках навчальних підручників та посібників, що і стало основною підставою (**метою**) обрання цього питання для дослідження.

Виклад основного матеріалу. Поняття та склад правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, а також питання їх природи, змісту та класифікації відносяться до маловивчених питань в теорії екологічного права. Їх висвітлення нерозривно пов'язане із сформованими загальноприйнятими підходами в теорії держави і права. У підручниках з теорії права під правовідносинами розуміють суспільний зв'язок, який виникає на основі норм права і учасники якого мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, забезпечені державою [1, с. 338]; юридичну форму реалізації норми права, врегульовані правом суспільні відносини [2, с. 467]; врегульовані правом і охоронювані державою суспільні відносини, учасники яких виступають як носії взаємно кореспондуючих юридичних прав та обов'язків [3, с. 479]. Правовідносини становлять собою двосторонній зв'язок, в якому

беруть участь дві сторони: правомочна та зобов'язана, а здійснення суб'єктивного права та виконання юридичного обов'язку забезпечені можливістю застосування заходів державного примусу.

Під екологічними правовідносинами розуміють суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії людини і суспільства з навколишнім природним середовищем та врегульовані нормами екологічного права, згідно з якими вони наділені відповідними суб'єктивними правами та на них покладені певні юридичні обов'язки [4, с. 80]; врегульовані нормами екологічної галузі права суспільні відносини щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, формування і збереження екомережі та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини [5, с. 47]; суспільні відносини, врегульовані нормами екологічного права з охорони навколишнього природного середовища (у вузькому значенні), з використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки людини та інших об'єктів (суспільство, держава) (в широкому значенні) [6, с. 372].

Значно простіше трактував екологічні правовідносини В.В. Петров, під якими розумів суспільні відносини, які виникають у сфері взаємодії суспільства та природи і врегульовані нормами екологічного права [7, с. 68].

У навчальній літературі екологічні правовідносини прийнято поділяти на регулятивні та охоронні. До числа регулятивних необхідно відносити екологічні правовідносини, які складаються безпосередньо в галузі здійснення природоохоронних заходів, тоді як до числа охоронних екологічних правовідносин – ті, які пов'язані із застосуванням відповідальності за невиконання встановлених законом правил охорони навколишнього природного середовища [8, с. 91].

Екологічні правовідносини поділяють на такі види: природоохоронні правовідносини (охорона довкілля), правовідносини щодо природокористування (використання корисних властивостей природних ресурсів та комплексів), правовідносини із забезпечення екологічної безпеки (попередження та уникнення погіршення екологічної ситуації), антропоохоронні

правовідносини (охорона життя і здоров'я людини від впливу стихійних сил природи та природних явищ), управлінські правовідносини (здійснення контролю, спостереження, програмування та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності) [4, с. 82–83]; правовідносини, пов'язані з вилученням речовин і енергії з природного середовища; правовідносини, пов'язані з внесенням у природне середовище речовин або енергії, які раніше не існували в природі або існували в незначних обсягах (захоронення речовин і відходів, викиди забруднюючих речовин тощо); правовідносини, що виникають у зв'язку з перетворенням природного об'єкта (створення парків, штучних водойм) [9, с. 8].

Отже, правовідносини у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, варто розуміти як конкретно реалізований, врегульований екологічним (більшою мірою), адміністративним, цивільним, господарським правом (меншою мірою) і охоронюваний державою вид природоохоронних відносин.

Таке пояснюється наступним. Реалізація права громадян на здійснення різних видів діяльності, пов'язаних з об'єктами і речовинами, що шкідливо впливають на довкілля, відбувається передусім шляхом здійснення уповноваженою особою відповідного суб'єктивного права [10, с. 57–69], тобто права на отримання дозволу займатися таким видом діяльності. Зазначене суб'єктивне право складається із цілої низки правомочностей або юридичних можливостей, які є складниками цього права. У теорії права під здійсненням суб'єктивного права як сукупності юридичних можливостей розуміється вчинення конкретних дій, пов'язаних з перетворенням таких можливостей на дійсність [11, с. 206].

Очевидним у зв'язку з тим, що суб'єктивне право на здійснення видів діяльності, пов'язаних з об'єктами і речовинами, що шкідливо впливають на довкілля, має ознаки відносного права, є те, що для його реалізації є обов'язковим здійснення кореспондуючих цьому праву обов'язків іншою особою (державою), оскільки в інакше таке суб'єктивне право залишиться лише правовою абстракцією, а не реальною дійсністю.

При цьому суб'єктивне право на здійснення видів діяльності, пов'язаних з об'єктами і речовинами, що шкідливо впливають на довкілля, має свій зміст, свою внутрішню структуру.

Воно, по-перше, включає в себе права як юридичні можливості, а також кореспондується з певними обов'язками власника або користувача чи перевізника таких об'єктів або речовин як мірами обов'язкової поведінки (наприклад, систематично збирати і подавати у відповідні органи державної влади інформацію про кількість і стан об'єктів та речовин, які використовуються і можуть впливати або впливають на довкілля, обов'язкову державну реєстрацію шкідливих об'єктів і речовин, що використовуються, та інше).

По-друге, внутрішня структура суб'єктивного права на здійснення видів діяльності, пов'язаних з будівництвом, експлуатацією, виготовленням та перевезенням об'єктів та речовин, що шкідливо впливають на довкілля, складається з таких чотирьох елементів – правомочностей: 1) можливості володіти правом; 2) можливості користуватись на основі цього права певним соціальним благом; 3) можливості вимагати певних дій від інших осіб; 4) можливість звернутись за захистом порушеного права [12, с. 525–526].

Однак така структура суб'єктивного права в цій сфері розкриває суто цивільно-господарські відносини вищезазначених суб'єктів господарювання, а тому не є об'єктом нашого дослідження.

Крім того, як вже зазначалось, суб'єктивному праву завжди кореспондує суб'єктивний обов'язок, який також складається з чотирьох елементів: 1) необхідності вчинити дії чи утриматись від їх вчинення; 2) необхідності відреагувати на законні вимоги правомочної особи; 3) необхідності нести відповідальність за невиконання таких вимог; 4) необхідності не перешкоджати контрагенту користуватись благом, на яке спрямоване суб'єктивне право [12, с. 527].

Облік об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, здійснюється в рамках суб'єктивного обов'язку, що відповідає вимогам п. б) ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природ-

ного середовища», в якій закріплена одна із гарантій екологічних прав громадян, а саме обов'язок міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги під час планування, розміщення продуктивних сил, будівництва та експлуатації народногосподарських об'єктів.

Тому під час виконання суб'єктами господарювання заходів щодо такого обліку відбувається гарантування належної реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку. Через це правовідносини у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, здійснюються в межах екологічних правовідносин, які спрямовані на забезпечення безпечного навколишнього природного середовища (природоохоронні правовідносини [13, с. 54–56]).

Вони передусім є правовідносинами регулятивного характеру, оскільки головною метою їх виникнення, функціонування і припинення є виконання закріпленого у законодавстві обов'язку суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із об'єктами і речовинами, що шкідливо впливають на довкілля, здійснити їх первинний облік з метою запобігання настанню надзвичайних ситуацій техногенного характеру, попередження заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, а також передати облікову інформацію відповідним органам державної виконавчої влади: по-перше, для проведення щодо цієї інформації різних видів експертиз; по-друге, для постановки таких об'єктів і речовин на державний облік та включення відомостей щодо них до відповідних державних реєстрів; по-третє, для екологічного інформування суспільства про реальний вплив відповідних об'єктів і речовин на довкілля; по-четверте, для здійснення в майбутньому щодо цих об'єктів і речовин екологічного контролю.

Крім того, систематичний облік об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, є однією із умов подальшої легалізації видів діяльності, пов'язаних з їх експлуатацією чи використанням.

Саме на підставі даних, отриманих під час первинного обліку, уповноважені органи державної виконавчої влади або місцевого самоврядування приймають рішення про надання дозволів на подальше здійснення відповідних видів діяльності, пов'язаних з використанням таких об'єктів і речовин.

Водночас відносини у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, можуть мати й охоронний характер, оскільки спрямовані на охорону навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людини, забезпечення попередження настання надзвичайних ситуацій техногенного характеру, а також їх ліквідації або локалізації, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням умов екологічного законодавства. З цією метою держава, як гарант забезпечення екологічної безпеки (ст. 16 Конституції України), взяла на себе обов'язок контролювати суб'єктів господарювання, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності шляхом виділення спеціальних уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, повноваження яких ми розглянемо пізніше. Крім того, охоронні правовідносини регулюють також питання відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, в контексті позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності.

Правовідносини у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, є також процесуальними правовідносинами, які ведуть до виникнення, зміни та припинення екологічних матеріальних правовідносин, тобто вони опосередковують спосіб досягнення результату правового регулювання. Зокрема, як процесуальні, ці правовідносини реалізуються у чітко регламентованій нормами права діяльності уповноважених та зобов'язаних осіб, яка спрямована на первинний облік суб'єктом господарювання інформації про кількість і стан об'єктів та речовин, що шкідливо впливають на довкілля, її експертизу та внесення до спеціальних державних реєстрів України.

Таким правовідносинам притаманний також динамічний характер, оскільки їх виконання є систематичним, таким, що має здійснюватися допоки суб'єкт господарювання використовує у своїй діяльності такі об'єкти і речовини.

Їх можна відносити й до реальних або конкретних правовідносин, оскільки вони завжди виникають між конкретними суб'єктами в процесі реалізації права на здійснення екологічно небезпечних видів діяльності, пов'язаних з певним ризиком настання негативних наслідків для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей. Належна урегульованість таких відносин є метою та завданням законодавства у цій сфері.

Таким чином, можна зробити висновок, що правовідносини у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, мають чітко виражений еколого-правовий характер, є елементом складу предмету правового регулювання екологічного права (права екологічної безпеки) та регулюються шляхом застосування притаманного екологічному праву імперативного методу правового регулювання на основі дотримання основоположних принципів екологічного права – гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей.

Важливим аспектом визначення особливостей правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, є з'ясування підстав їх виникнення, зміни та припинення.

Загально визнано у теорії права та в багатьох правових дисциплінах, що умовами та підставами виникнення тих чи інших правовідносин виступають відповідні юридичні факти та юридичні склади, тобто обставини, з якими законодавство пов'язує виникнення для їхніх учасників певних прав та обов'язків, інших юридичних наслідків [14, с. 64]. Під юридичними фактами традиційно розуміються визначені життєві обставини (умови, ситуації), з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин [15, с. 153]. Юридичними фактами можуть виступати такі соціальні обставини, які можна закріпити формально, наявність чи відсутність яких можна з точ-

ністю встановити [16, с. 14]. Характерними ознаками юридичних фактів є те, що: а) вони передбачені нормами права; б) фіксуються у відповідній процедурно-процесуальній формі; в) породжують юридичні наслідки.

Основними ознаками юридичних фактів є те, що вони: а) являють собою різні життєві обставини, умови і факти; б) визначаються у нормах права, точніше у їх гіпотезах; в) слугують неодмінною умовою виникнення, зміни чи припинення правовідносин; г) тягнуть за собою суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин; д) забезпечуються державним примусом [17, с. 447]. Юридичні факти класифікуються за різними підставами, однак основною є вольова ознака, за якою всі юридичні факти поділяються на дії та події. Дії (тобто такі факти, які визначаються волею людей) своєю чергою поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. До перших належать правочини, а також акти виконавчих органів державної влади, акти адміністрації підприємств, судові рішення тощо, до других – правомірні чи неправомірні дії осіб, з настанням яких пов'язуються певні юридичні наслідки незалежно від волі, намірів чи бажання цих осіб. Подіями є обставини, які не залежать від волі людини.

У контексті нашого дослідження об'єктивною умовою виникнення правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля доцільно визнати юридичний акт (положення юридичного акту) – ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

До юридичних фактів як підстав виникнення відносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, належать також події. Подія як юридичний факт є життєвою обставиною чи їх сукупністю, які виникають як по волі, так і поза волею осіб – сторони чи сторін таких правовідносин, та припиняють їх через настання таких обставин під час реалізації повноважень в окресленій сфері. До таких подій можна віднести, зокрема: добровільне припинення діяльності підприємства, що здійснює екологічно небезпечний вид діяльності, або

його банкрутство; примусове зупинення або припинення такої діяльності в результаті порушення вимог екологічного законодавства та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

У науці екологічного права вважається, що основним юридичним фактом виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки є присутність у господарській діяльності людини екологічного ризику [18, с. 39–58] як усвідомленої можливості небезпеки [19, с. 1030].

З юридичного факту починається життя норми права, яка реалізується у правовідносинах, перевіряється її реальність, дієвість. Нормативно-правовим порядком визначається, які об'єкти, речовини та їх суміші є ризикованими, і такі їх фізико-хімічні властивості стають вже не просто природною, об'єктивною закономірністю, а встановлюються певні нормативно ініційовані приписи у сфері поведіння, використання таких об'єктів і речовин, встановлюють вимоги до поведінки суб'єктів, які здійснюють чи планують здійснювати діяльність, пов'язану і їх використанням, і таким чином екологічний ризик як юридичний факт, підстава виникнення правовідносин стає підґрунтям для «прив'язки» загальної абстрактної норми до конкретного випадку [20, с. 126].

Такий ризик виступає багатоаспектним чинником, який певною мірою впливає на формування як власне особливого виду правовідносин (предмету права екологічної безпеки) зі здійснення екологічно небезпечних видів діяльності та створення і функціонування системи екологічної безпеки, де він виступає як юридичний факт, так і на формування правових норм, вимог, нормативів (галузі законодавства), які формалізуються у відповідних положеннях про створення такої системи (системи органів), визначають ефективність її функціонування через запровадження чітко визначених повноважень державних та інших органів щодо аналізу такого ризику, його оцінки, управління ним тощо (системи функцій екологічного управління), визначають систему прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб у цій сфері, а також формують мету і завдання державної політики щодо задоволення сус-

пільного інтересу у справі попередження та усунення екологічних загроз природного та техногенного характеру, де він виступає об'єктом управлінських правовідносин [13, с. 88–89].

Вважаємо, що екологічний ризик виступає й підставою для виникнення правовідносин з обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля.

Важливим аспектом визначення особливостей правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, виступає розкриття об'єкту, суб'єктів та змісту таких правовідносин.

Під «об'єктом правовідносин» розуміють певні блага (цінності), щодо яких виникають правовідносини, тобто щодо яких суб'єкти таких відносин вступають у зв'язок між собою. Суб'єктами правовідносин є учасники таких відносин, які наділені певними правомочностями, тобто мають певні права та обов'язки відносно об'єкту таких відносин. Зміст правовідносин, тобто їх суть, розглядається з погляду матеріального та юридичного аспекту. Матеріальний аспект змісту правовідносин – це фактична поведінка учасників таких відносин, тобто це зовнішній вияв, об'єктивна сторона правовідносин. Юридичний аспект змісту правовідносин – це визначені законом або договором суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників цих правовідносин [21, с. 290].

У структурі цього підрозділу роботи ми дослідимо питання об'єктно-суб'єктного складу вказаних правовідносин, а їх зміст (у зв'язку з обсягами матеріалу) буде розглянуто в наступному підрозділі цього дослідження.

Переходячи до визначення сутності об'єкта правовідносин у сфері обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, слід зазначити, що в юридичній літературі склались дві концепції трактування об'єкта правовідносин – моністична та плюралістична. Згідно з першою об'єктом правовідносин можуть виступати лише дії суб'єктів, оскільки саме дії, вчинки людей піддаються регулюванню юридичними нормами, і тільки людська поведінка здатна реагувати на правовий вплив (звідси – єдиний, спільний об'єкт).

Згідно з другою позицією об'єкти правовідносин так само різноманітні, як багатоманітні врегульовані правом суспільні відносини [12, с. 494–495]. Другої концепції дотримується більшість вчених, тому й під об'єктом правовідносин розуміють те реальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки [22, с. 349].

Також у літературі є погляд, згідно з яким об'єктом правовідносин є абстрактний зміст реалізованої норми чинного об'єктивного права. Реалізованим, індивідуально-конкретним виразом об'єкта правовідносин є предмет правовідносин – ті конкретні суб'єктивні права та конкретні юридичні обов'язки, для набуття, здійснення та виконання яких конкретні суб'єкти права за наявності необхідних правових умов вступають у конкретні правовідносини і відповідно до вимог реалізованої норми права здійснюють належні правомірні дії [23, с. 503–504].

Об'єктами відносин, що регулюються нормами екологічного права, В.В. Костицький називає навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів; природні ресурси; території та об'єкти, що підлягають особливій охороні; здоров'я і життя людей [24, с. 153].

В.В. Петров до об'єктів екологічних правовідносин відносить природні об'єкти (окремі – земля, надра, води, ліса, тваринний світ, атмосферне повітря, природне середовище існування загалом); та природні комплекси (заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, зелені, лікувально-оздоровчі зони тощо) [7, с. 70].

На думку Б.В. Єрофеева, в екологічних правовідносинах об'єкти бувають двох основних видів: природні об'єкти у вигляді їх елементів, цілісних об'єктів, природних комплексів та навколишнього природного середовища загалом; порядок експлуатації та охорони цих об'єктів [8, с. 91].

Природні об'єкти, на думку Б.В. Єрофеева, як об'єкти екологічних правовідносин характеризуються двома основними властивостями: природний характер походження природних об'єктів породжує виникнення незнайомих для правовід-

носин інших галузей права таких видів екологічних правовідносин, як відносини з ведення природних кадастрів, моніторингу тощо; знаходження природних об'єктів у природних екозв'язках викликає до життя правовідносини, на які накладає відбиток механізм дії об'єктивних законів природи [8, с. 91].

Під об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища в науковій літературі розуміються її складові частини, що знаходяться між собою в екологічному взаємозв'язку, а також відносини з використання та охорони яких врегульовані правом, скільки становлять економічний, екологічний, рекреаційний, демографічний, естетичний та інший інтерес [25, с. 12; 26, с. 86]. Пропонується також класифікація об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища на дві групи. Перша група об'єктів складається з основних окремих природних ресурсів та об'єктів, яких шість – земля, надра, води, ліси та інша рослинність, тваринний світ, атмосферне повітря – та пов'язаних з ними інших природних об'єктів. До другої групи об'єктів відносяться природні екологічні системи, природні ландшафти та природні комплекси, що не зазнали антропогенного впливу та мають, як правило, глобальне значення. Вони забезпечують неперервний процес обміну речовин та енергії всередині природи, між природою та людиною, представляючи природне середовище проживання людини [25, с. 12–13].

Згідно з іншою класифікацією об'єкти охорони навколишнього природного середовища поділяють на три групи: природні системи (екологічні системи, озоновий шар, природні чи географічні ландшафти); природні ресурси та інші об'єкти охорони (земля, надра, води, ліси, тваринний світ, атмосферне повітря); особливо охоронювані території та об'єкти (заповідники, пам'ятки природи, види рослин і тварин, що перебувають під загрозою зникнення) [26, с. 86–89].

Отже, беззаперечним є той факт, що до об'єктів екологічних правовідносин більшість вчених відносить навколишнє природне середовище загалом; природні комплекси; природні ресурси та об'єкти

(земля, надра, води, ліси та інша рослинність, тваринний світ, атмосферне повітря). Деякими вченими серед об'єктів охорони також виділяється життя і здоров'я людей.

Навколишнє природне середовище, на думку М.М. Бринчука, може бути визначено як сукупність природних систем, природних об'єктів та природних ресурсів, включаючи атмосферне повітря, води, землю (ґрунт), надра, тваринний і рослинний світ, а також клімат та близький космос, в їх взаємозв'язку та взаємодії [27, с. 53].

За твердженням В.В. Костицького, навколишнє природне середовище представляє собою сукупність природних і природно-антропогенних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ), що оточують людину і є необхідними для забезпечення її життєдіяльності [24, с. 153]. Природні ресурси він визначає як складові частини навколишнього природного середовища, які використовуються чи можуть бути використані у виробничих, оздоровчих, рекреаційних та інших цілях [24, с. 153]. Безпечно для життя і здоров'я людини докілья як об'єкта екологічних правовідносин вчений розуміє з позиції стану навколишнього природного середовища, здатного забезпечити запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для життєдіяльності населення [24, с. 154].

Отже, навколишнє природне середовище являє собою цілий комплекс природних ресурсів, об'єктів та систем, які органічно пов'язані між собою та створюють умови для безпечної та повноцінної життєдіяльності людини. Проте з огляду на деструктивну діяльність людини навколишнє природне середовище вимагає постійного вжиття захисних, попереджувальних та відновлювальних заходів від неї самої.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено сфери діяльності, в яких може гарантуватися здійснення досліджуваного нами обліку. Це, зокрема, екологічна безпека під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51); охорона навколишнього природного середовища

під час застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52); екологічно безпечне виробництво та зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології (ст. 53); охорона навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 54); охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами (ст. 55); екологічна безпека транспортних та інших пересувних засобів і установок, виробництво і постачання пального (ст. 56); додержання вимог екологічної безпеки під час проведення наукових досліджень, впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпорту устаткування, технологій і систем (ст. 57); екологічна безпека щодо військових, оборонних об'єктів, об'єктів органів внутрішніх справ та державної безпеки, військової діяльності (ст. 58); екологічна безпека під час розміщення, забудови та розвитку населених пунктів (ст. 59).

Враховуючи призначення обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на довкілля, – виявлення та реєстрація екологічно шкідливих об'єктів і речовин – до об'єктів еколого-облікових правовідносин необхідно віднести традиційні об'єкти в розумінні ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: 1) об'єкти, що шкідливо впливають на стан довкілля; 2) види і кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище; 3) види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів.

Що стосується «об'єктів, які шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища», то це поняття, на жаль, не отримало законодавчого закріплення, однак для його розкриття беремо за основу законодавчий поділ усіх небезпечних об'єктів на: 1) об'єкти підвищеної небезпеки та 2) об'єкти потенційної небезпеки (ст. 1 Закону України «Про

об'єкти підвищеної небезпеки від 18 січня 2001 року), де об'єкт підвищеної небезпеки – це об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, а потенційно небезпечний об'єкт – це об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Переліки таких об'єктів сьогодні закріплені Додатком 2 до наказу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23 лютого 2006 року № 98 «Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів» та постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 808 «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» та Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року.

Щодо поняття «шкідливі речовини» зазначаємо, що законодавством сьогодні дається визначення лише поняттю небезпечних речовин, до яких належать: хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним і культурним цінностям (ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»).

Інший перелік небезпечних речовин, які підлягають ідентифікації з метою встановлення об'єктів підвищеної небезпеки,

визначається Нормативами порогових мас небезпечних речовин для ідентифікації об'єктів підвищеної безпеки, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 956 від 11 липня 2002 року. Отже, до небезпечних речовин у такому разі за їх властивостями належать такі категорії речовин: 1) горючі (займисті) гази; 2) горючі рідини; 3) горючі рідини, перегріті під тиском; 4) вибухові речовини; 5) речовини-окисники; 6) високотоксичні та токсичні речовини; 7) речовини, які становлять небезпеку для довкілля (високотоксичні для водних організмів) тощо.

Проте, відповідно до наказу Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 14 грудня 2015 року № 188 «Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року» [28] вищезазначені документи на території України втратили чинність. Однак їх положення (в частині визначення класів хімічних речовин) дублюються в діючих підзаконних нормативно-правових актах.

Так, наприклад, відповідно до наказу Міністерства надзвичайних ситуацій України від 22 березня 2012 року № 627 «Про затвердження Вимог до роботодавців щодо захисту працівників від шкідливого впливу хімічних речовин» [29] встановлюється 4 класи небезпечності хімічної речовини – 1 клас – надзвичайно небезпечна речовина; 2 – високонебезпечна; 3 – помірно небезпечна; 4 – малонебезпечна. Однак ступінь небезпечності таких речовин визначається лише через ступінь можливої дії на організм людини, а не на довкілля загалом, хоча відомо, що існують природні ресурси, які є більш вразливими до впливу, в тому числі й хімічних речовин, ніж людина.

Такі ж класи небезпечних речовин визначені й наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12 травня 2010 року № 400 «Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» [30].

З урахуванням цих положень можна зробити припущення, що такі речовини можуть справляти чи справляють на стан довкілля, на життя та здоров'я людей

два фактори шкідливого (небезпечного) впливу, а саме: хімічні та біологічні. У відповідності до ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., небезпечні фактори, крім хімічних та біологічних, можуть мати і фізичний характер (шум, акустика, електромагнітні поля, радіаційне та іонізуюче випромінювання тощо). Фізичний небезпечний фактор можуть справляти на довкілля, життя і здоров'я людей не лише речовини, а й матеріали або продукти, тому вони можуть бути віднесені до категорії «небезпечні» або «шкідливі» впливи.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищенаведене, можна зробити такі висновки:

– до «об'єктів, які шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища», належать: 1) об'єкти підвищеної безпеки та 2) об'єкти потенційної безпеки, переліки яких сьогодні закріплені Додатком 2 до наказу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23 лютого 2006 року № 98 «Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів» та постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 808 «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» та Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року;

– до шкідливих (небезпечних) речовин у цьому разі належать: хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним і культурним цінностям (ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної безпеки»);

– до шкідливих фізичних та біологічних впливів – шум, акустика, електромагнітні поля, радіаційне та іонізуюче випромінювання; біологічні (бактеріологічні, мікробіологічні) речовини, до числа яких залежно від ступеня патогенності, тобто здатності визивати інфекційні захворювання інших організмів, входять: а) небезпечні для людини і тварин; б) небезпечні тільки для тварин; в) небезпечні тільки для рослин сполуки білкової природи.

Список використаної літератури:

1. Леушин В.И. Правовые отношения. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. Москва : Изд. группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. С. 338–357.
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник. Москва : Новый Юрист, 1998. 624 с.
3. Матузов Н.И. Правовые отношения. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва : Юристъ, 1997. С. 472–510.
4. Каракаш І.І. Джерела екологічного права та екологічні правовідносини. Екологічне право України : підручник / за ред. Каракаша І.І. Одеса : Фенікс, 2012. С. 57–88.
5. Пилипенко П.Д. Правовідносини довкілля. Право довкілля (екологічне право) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Ін Юре, 2010. С. 46–76.
6. Голиченков А.К. Экологическое право России: словарь юридических терминов: учебное пособие для вузов. Москва : Издательский Дом «Городец», 2008. 448 с.
7. Петров В.В. Экологическое право России : учебник для вузов. Москва : Издательство БЕК, 1995. 557 с.
8. Ерофеев Б.В. Экологическое право : учебник для вузов. Москва : Юриспруденция, 1999. 448 с.
9. Комарницький В.М. Екологічне право : навч. посіб. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 224 с.
10. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. Ленинград, 1987. 128 с.
11. Коссак В.М. Здійснення суб'єктивних прав. Цивільне право України: Підручник: у 2 кн. Кн. 1 / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ, 2002. 720 с.
12. Матузов Н.И. Правовые отношения. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва, 2004. С. 525–526.
13. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні : дис... д-ра. юрид. наук : 12.00.06 / Національний університет біоресурсів і природокористування України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2018. 490 с.
14. Андрейцев В.І. Екологічний ризик у системі правовідносин екологічної безпеки. *Право України*. 1999. № 1. С. 62–69.
15. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Москва : Юристъ, 2004. 512 с.
16. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2006. 19 с.
17. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
18. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
20. Фролов М.О. Правові аспекти екологічного ризику : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 211 с.
21. Алексеев С.С. Об объекте права и правоотношения. Вопросы общей теории советского права / Под ред. С.Н. Братуся. Москва, 1960. С. 290–293.
22. Леушин В.И. Правовые отношения. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. Москва : Изд. группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. С. 338–357.
23. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства : учебник. Москва : Издательство НОРМА-ИНФРА М, 2002. 552 с.
24. Костицький В.В. Екологічне право України : підручник. Дрогобич : Коло, 2012. 360 с.
25. Боголюбов С.А. Основные принципы и объекты охраны окружающей среды. *Аграрное и земельное право*. 2009. № 9 (57). С. 4–14.
26. Боголюбов С.А. Экологическое право. Учебник для вузов. Москва : Издательство НОРМА-ИНФРА М, 2001. 448 с.

27. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений. Москва : Юристъ, 1998. 688 с.
28. Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року: наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 14.12.2015 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-15> (дата звернення: 30.05.2019).
29. Про затвердження Вимог до роботодавців щодо захисту працівників від шкідливого впливу хімічних речовин: наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 22.03.2012 р. № 627. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE20834.html. (дата звернення: 30.05.2019).
30. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.05.2010 р. № 400. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE17747.html. (дата звернення: 06.05.2018).
-

Krasnova Yu., Shchyglov Ye. Peculiarities of legal relations in the field of accounting of objects and substances that harmfully affect the environment

The article examines the features of the legal relationship of accounting for objects and substances that adversely affect the environment, reveals the specifics of the objects of such legal relations.

It was found that the legal relationship in the field of accounting of objects and substances that adversely affect the environment is a set of regulated by law relations arising between business entities and specially authorized central executive bodies, bodies of local self-government, within which, in order to confirm the special legal personality for the possibility of handling hazardous substances and objects that adversely affect the environment, consolidated statistical reports on emissions and discharges of pollutants are collected, processed and submitted, as well as technical and normative documents are developed, considered, analyzed and evaluated – ecological passport of the enterprise, safety declaration, waste passport, etc., which allows to establish the level of ecological risk of different types of substances and objects to the requirements of ecological safety.

Such legal relations are characterized by both regulatory and protective environmental nature.

They are a kind of procedural, dynamic, real legal relations, burdened with environmental risk, which are designed to prevent emergencies of man-made and natural nature.

The main objects of legal relations from such accounting are determined: 1) harmful substances and factors of influence: a) harmful chemical substances (chemical, toxic, explosive, oxidizing, flammable substances posing a danger to the life and health of people and the environment, the totality of the properties of substances and / or the peculiarities of their condition, as a result of which, under certain circumstances, a threat to the life and health of people, the environment, material and cultural values may be created); b) harmful biological substances and microorganisms (biochemical, microbiological, biotechnological preparations, microorganisms pathogenic for humans and animals, etc.); c) physical factors of influence (noise, acoustics, electromagnetic fields, radiation and ionizing radiation); 2) harmful objects: a) potentially dangerous objects; b) objects of increased danger.

Key words: *accounting, harmful chemicals, harmful biological factors, harmful physical factors, potentially dangerous objects, objects of increased danger, impact on the environment, legal regulation, legal relations.*